

УДК 343.98:159.9 (7.01)

А. О. Долуда, старший науковий співробітник Харківського НДІСЕ, завідувач кафедри реставрації творів мистецтв Харківської державної академії дизайну і мистецтв, кандидат технічних наук, доцент,

О. С. Пукліч, судовий експерт Харківського НДІСЕ

КЛАСИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ СУДОВОЇ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Наведено класифікацію об'єктів судової мистецтвознавчої експертизи. Розглянуто особливості проведення та основні напрями дослідження об'єктів мистецтвознавчої експертизи з питань належності предметів до таких, що мають культурну цінність, установлення автентичності та визначення вартості об'єктів, а також наявності порнографічних ознак і пропаганди культури насильства та жорстокості.

Ключові слова: судова мистецтвознавча експертиза, твори пластичних і прикладних мистецтв, антикваріат, культурна цінність, порнографічна продукція, пропаганда, культ насильства та жорстокості.

Історія існування судової мистецтвознавчої експертизи в Україні ледь нараховує півтора десятка років, але, як показав час, вона активно розвивається та вдосконалюється. З метою методичного забезпечення судової мистецтвознавчої експертизи розробляються відповідні методики й методичні рекомендації з дослідження об'єктів, які їй підпорядковані. На сучасному етапі розвитку судової мистецтвознавчої експертизи об'єкти, якими вона оперує, розподіляються, перш за все, за напрямками питань, які вона вирішує.

Узагалі мистецтвознавство – це наука, з одного боку, про пластичні мистецтва, архітектуру, живопис, скульптуру, графіку, декоративно-ужиткове мистецтво, а з другого – це комплекс наук, що вивчають мистецтво та художню культуру суспільства в цілому, окремі різновиди мистецтва і їх відношення до дійсності, сукупність питань форми та змісту художніх творів, а також містить у собі теорію й історію мистецтва та художню критику. Мистецтвознавчі науки включають літературознавство, музикознавство, театрознавство, пластичні мистецтва тощо. Виходячи з цього, слід зауважити, що судова мистецтвознавча експертиза базується на теоретичних принципах мистецтвознавства як науки, але її сутність обмежена змістом тих питань, які в нині потребують вирішення відповідно до певного прикладного завдання.

Мистецтвознавча експертиза як різновид судової експертизи виконується в рамках кримінальних проваджень, у яких фігурують твори мистецтва, або такі, що мають імовірність належати до них. Найчастіше кримінальні справи пов'язані з митними справами про контрабанду, крадіжки, шахрай-

ство, справами про пошкодження або знищення пам'ятників і пам'яток історії, культури, археології, будівництва тощо. Мистецтвознавча експертиза, що призначається для вирішення питань кримінальних проваджень такого спрямування, належить до першого напрямку судових мистецтвознавчих експертиз. Другим напрямом судової мистецтвознавчої експертизи слід вважати питання кримінальних проваджень, пов'язаних із порушенням Закону України «Про захист суспільної моралі».

Отже, підсумовуючи зазначене, можливо виділити два напрями судової мистецтвознавчої експертизи за характером питань, які вона вирішує стосовно певних об'єктів, а саме:

— де об'єктами досліджень є твори пластичних і прикладних мистецтв та предмети антикваріату;

— де об'єктами досліджень є інформація (відео-, фотозображення, тексти), що стосуються суспільної моралі.

Інакше кажучи, можна визначити, що до першого напрямку судових мистецтвознавчих експертиз належать матеріальні культурні цінності, які мають (або можуть мати) історичне, художнє, наукове, етнографічне або інше значення, а до другого – духовні цінності, що відтворюють окремі аспекти суспільної моралі.

Культурні цінності як об'єкти судової експертизи на практиці найчастіше зустрічаються при розгляді справ, пов'язаних з ареалом нормативно-правової регламентації за такими напрямками:

— антикварний ринок – легальний і нелегальний (найбільш поширений різновид правопорушень – шахрайство);

— переміщення культурних цінностей через кордон (найбільш поширений вид правопорушень – контрабанда);

— крадіжка культурних цінностей, що належать громадянам або установам;

— у зв'язку з визначенням вартості культурних цінностей у справах про розподіл майна, або з іншими правопорушеннями між фізичними та юридичними особами.

Під культурними цінностями на побутовому рівні розуміється дещо невизначене, але коштовне та красиве, і найголовніше – старовинне. У цьому полягає причина значного зростання зацікавленості до культурних цінностей у суспільстві. Чаруюче слово «цінності» асоціюється зі словом «вартість», що не завжди адекватно. Однак за останні два десятиліття дійсно відбулось осмислення цих асоціацій, що призвело до величезного зростання вартості культурних цінностей. Вони є засобами вкладів, збереження та зростання капіталу, ураховуючи те, що щорічний приріст цін, за деякими позиціями, складав до 50–100 %. І нині вони досягли світових. Ринок антикваріату динамічно розвивається та за своїми основними характеристиками постійно входить у русло світових тенденцій і традицій, що привносить свої як позитивні, так і негативні аспекти. Специфіка антикварного ринку України зумовлена історичними подіями, що відбувалися на території колишнього СРСР у ХХ ст. Низка війн, революції, глобальна розруха, особливості державної політики призвели до значного скорочення кількості предметів анти-

кваріату, що включає в себе поняття культурних цінностей. Той бум, який спостерігався на антикварному ринку в середині 90-х рр. ХХ ст., у результаті якого на ринку опинилася велика кількість творів найвищого гатунку, закінчився. Сьогодні антикварний ринок збіднів, стався перерозподіл культурних цінностей. На аукціонах, в антикварних магазинах і дилерів предмети антикваріату, що мають високий статус, зустрічаються рідко. Святе місце, як відомо, порожнім не буде. На антикварному ринку з'явилося багато підробок, чому сприяє стан науково-технічного рівня сучасного суспільства. Як показала практика, найбільш поширеними є підробки за такими галузями, як нумізMATика, фалеристика та живопис, де питома вага підробок за літературними даними складає від 40 до 80 %. Останніми роками до них наближаються й вироби з порцеляни та предмети археології.

Отже, визначається *перша складова першого напрямку*, яка може мати значні розміри в недалекому майбутньому і яка вже має свою сумну історію на світовому кримінальному просторі. Торгівля фальшивими антикварними предметами, кількість яких визначається вже семизначними цифрами, є надзвичайно поширеним явищем, однак, на відміну від світової судової практики, ця складова поки що не знайшла адекватної оцінки в Україні.

Друга складова першого напрямку пов'язана із суперечливим ареалом нормативно-правової регламентації, що стосується переміщення через державний кордон культурних цінностей.

У ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» наведене таке визначення: «Культурні цінності – об'єкти матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення»¹. Це визначення, іноді з деякими уточненнями, перейшло й в інші нормативно-правові документи, як, наприклад, Закон України «Про культуру», Положення про музейний фонд України, Інструкцію про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове ввезення культурних цінностей та контроль за їх переміщенням через державний кордон України тощо.

У цих визначеннях є поняття образу або терміна «культурні цінності» та критерії, за якими необхідно визначати належність об'єкта до образу – тобто він повинен мати художнє, історичне, етнографічне й наукове значення. Найпоширенішим у практиці судової мистецтвознавчої експертизи є питання про належність досліджуваного предмета до культурних цінностей, а, отже, стосовно сфери дій, що регламентуються відповідними нормативно-правовими документами.

Практика показала, що в 90 % випадків у постановках про призначення судових мистецтвознавчих експертиз цього напрямку питання формулюється таким чином: «Чи є наданий на дослідження предмет художньою, історичною та культурною цінністю?», у якому з самого початку вноситься деякий елемент нечіткості та підміни понять у класифікації й визначенні культурних цінностей. Питання необхідно ставити так: «Чи належить наданий на до-

¹ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV // Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 48. — Ст. 405.

слідження предмет до культурних цінностей, що мають художнє, історичнє, етнографічне або наукове значення?».

Третя складова першого напрямку стосується сфери як кримінальних, так і цивільних справ, пов'язаних з оцінюванням викрадених цінностей та визначенням вартості об'єктів цивільних правовідносин. Кількість експертиз за кримінальними справами цього напрямку стрімко зростає, як і кількість самих правопорушень цієї категорії. Основний їх зміст – визначення вартості культурних цінностей, що є об'єктами крадіжок у приватних осіб чи з державних колекцій, переважно з музеїв. У цілому проведення цих експертиз не викликає особливих ускладнень, якщо для дослідження надано сам предмет. Однак, як правило, предмет викрадено, а на дослідження надходить тільки його неточний опис. У такому разі велике значення має рівень підготовки експерта, його практичний досвід роботи та забезпеченість довідковою спеціальною літературою.

Залежно від ролі в процесі вирішення питань судових мистецтвознавчих експертиз виділяють кінцеві та проміжні або основні та допоміжні об'єкти. Процес вирішення експертного завдання іноді буває багатоступеневим і складається із вирішення цілої низки окремих підзавдань. Кінцевим або основним об'єктом судової експертизи є той із об'єктів, який дозволяє вирішити питання, поставлене перед експертом слідчим чи судом. Проміжними є як частини, складові складних системних об'єктів, що є основними, так і окремі матеріальні утворення, що входять до їх складу й досліджувалися при вирішенні підзавдань судової експертизи.

Необхідно підкреслити, що об'єднуючою ланкою судових мистецтвознавчих експертиз усіх трьох складових першого напрямку, де об'єкти досліджень – культурні цінності, є те, що для вирішення будь-якого питання постанови дослідження необхідно починати з визначення автентичності твору, використовуючи при цьому як стилістичні, так і техніко-технологічні, фізичні, хімічні, матеріалознавчі та інші методи дослідження. Інакше кажучи, слід провести атрибуцію твору. Такі дослідження необхідно виконувати при залученні відповідних фахівців.

Також важливою ознакою при дослідженні культурних цінностей є поняття художнього рівня твору. Художність сама по собі є тією основною якістю, тією основною особливістю мистецтва, яке відрізняє його від інших форм відображення й пізнання життя (наприклад, наукового). Основою художності є відображення життя в певних образах і їх гармонійній сукупності, їх цілісним об'єднанням одного з другим.

Як показує аналіз спеціальної літератури, для поняття художності принциповими є такі моменти: 1) художність – це джерело виникнення твору мистецтва; 2) художність – це невід'ємна якість твору мистецтва; 3) художність є приналежністю твору мистецтва; 4) властивість художності – це джерело сприйняття твору мистецтва; 5) художність нерозривно пов'язана з естетичністю.

Очевидно, що перетин усіх зазначених моментів у творі мистецтва й дозволяє говорити про його художній зміст і рівень художньої майстерності його виконання, та основним завданням мистецтвознавчого дослідження є саме встановлення присутності в ньому всіх цих компонентів.

Перша складова другого напрямку судових мистецтвознавчих експертиз, що стосуються окремих аспектів суспільної моралі, присвячена дослідженню наданих матеріалів на приналежність їх до порнографії.

Аналіз цих об'єктів виконується шляхом порівнянь загальноприйнятих усталених понять та визначень ознак порнографії зі змістом зображень і текстів та зіставленням цих ознак з отриманими даними.

Віднесення об'єкта до предмета мистецтва здійснюється за ознаками приналежності його до масової культури. Масова культура – узагальнена характеристика панівного в сучасному суспільстві типу культури, перетворена на індустріально-комерційну форму виробництва стандартизованих духовних благ і розповсюджувана за допомогою засобів масових комунікацій.

Основні риси масової культури – примітивізм зображення людських відносин, розважальність, сентиментальність, натуралістичне смакування насильства, сексу тощо.

Еротика (ерос-любов, пристрасть) визначається як своєрідна грань художньої культури та в широкому розумінні являє собою сукупність усього, що пов'язано зі статевими стосунками, у тому числі й психологічні аспекти сексуальності, їх проявленням у мистецтві, спілкуванні, моді та ін.

Єдиного світового розуміння порнографії (від грец. слова *pornos* – розпусник) не існує. Суть і визначення цього терміна в кожній із країн надається в законодавчому порядку й воно має значні відмінності. В Україні визначення порнографії наведено в ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі». Відповідно до цього визначення: «Порнографія – вульгарно-натуралістична, цинічна, непристойна фіксація статевих актів, самоцільна, спеціальна демонстрація геніталій, антиетичних сцен статевого акту, сексуальних збочень, зарисовок з натури, які не відповідають моральним критеріям, ображають честь і гідність людини, спонукаючи негідні інстинкти.

Продукція порнографічного характеру – будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, у тому числі реклама, оголошення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних або фізіологічних деталей сексуальних дій або які містять інформацію порнографічного характеру»¹.

До об'єктів порнографічного характеру належать предмети, що призначені для збудження нездорової статевої пристрасті шляхом цинічного, вульгарно-натуралістичного непристойного або неприродного відображення сфери статевого життя в літературі, мистецтві, театрі та ін.

Висновок про наявність або відсутність порнографічного змісту у відеопродукції базується на основі критеріїв, що виявлені при аналізі мети, закладеної в основу зображень, а також способів здійснення цієї мети.

Друга складова другого напрямку судових мистецтвознавчих експертиз, що стосується окремих аспектів суспільної моралі, присвячена дослідженню

¹ Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 14. — Ст. 192.

наданих матеріалів на приналежність їх до таких, що пропагують культ насильства та жорстокості.

Пропаганда – поширення в суспільстві та роз'яснення яких-небудь поглядів, ідей, знань, учення.

Культ – надмірне звеличення чого-небудь або кого-небудь (культ особи), схиляння перед ким, чим-небудь, шанування кого, чого-небудь.

Насилля – застосування фізичної сили до кого-небудь, примусова дія на кого-небудь, порушення особистої недоторканості, виконання примусу як способу реалізації влади та господарювання (не рахується ні з ким, ні з чим), рух до досягнення мети; елементарна сила, спрямована на примус.

Жорстокість – жорстокий учинок, поведження, безжалісне спричинення болю.

Ці визначення наведені в енциклопедичних словниках і вони є ключовими при вирішенні питань експертизи, що стосуються пропаганди насилля, жорстокості. Безумовно, показ чи демонстрація є однією із форм пропаганди. Основним критерієм при вирішенні питань про належність об'єкта до таких, що пропагують культ насилля та жорстокості, є визначення мети їх показу в об'єкті, а також способів чи засобів досягнення цієї мети.

Отже, судова мистецтвознавча експертиза розподіляється за характером питань, які вона вирішує стосовно певних об'єктів, на такі, де об'єктами досліджень є твори пластичних і прикладних мистецтв або предмети антикваріату та де об'єктом дослідження є інформація (відео, фото, тексти), що стосується суспільної моралі.

Кожен із напрямів судових мистецтвознавчих експертиз розподіляється на кілька окремих складових залежно від різновиду (класифікаційних ознак) предмета, що досліджується.

КЛАССИФИКАЦИЯ ОБЪЕКТОВ СУДЕБНОЙ ИСКУССТВОВЕДЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Долуда А. А., Пуклич О. С.

Представлена классификация объектов судебной искусствоведческой экспертизы. Рассмотрены особенности проведения и основные направления исследования объектов искусствоведческой экспертизы по вопросам отнесения предметов к культурным ценностям, установления подлинности и определения стоимости объектов, а также наличия порнографических признаков и пропаганды культа насилия и жестокости.

Ключевые слова: судебная искусствоведческая экспертиза, произведения пластических и прикладных искусств, антиквариат, культурная ценность, порнографическая продукция, пропаганда, культ насилия и жестокости.

CLASSIFICATION OF THE OBJECTS OF FORENSIC FINE ART EXAMINATION

Doluda A. O., Puklich O. S.

Classification of the objects of the forensic fine art examination is presented. The features of the main research directions of the objects of forensic fine art examination concerning the issues of the items relation to the cultural values, establishing authenticity

and the cost of the objects, as well as availability of pornographic signs and propaganda of the violence and cruelty cult are considered. Two directions of fine art forensic examination of the nature of issues that it decides concerning certain objects are distinguished, namely, where the research objects are the works of plastic and applied arts or antique items, and also information (video, photo, texts) relating to the public morality. Cultural values as the objects of forensic fine art examination are most often found in practice in the consideration of cases in the following directions: antiques market – legal and illegal (the most common type of offenses – fraud); transfer of cultural treasures across the border (the most common type of crime – smuggling); theft of the cultural property belonging to the citizens or institutions, as well as in connection with the determination of the cost of the cultural treasures in the cases on property division and other offenses between individuals and legal entities. It's obligatory to determine the work authenticity using as stylistic and also technical and technological, physical, chemical, materials science and other research methods, carrying out attribution of the work. Such researches should be performed with engaging relevant specialists. The notion of the artistic level of a work is also an important feature of the study of cultural values. The basic terminology which is concluded in the laws of Ukraine and which is fundamental in carrying out of fine art researches is presented. The antique market of Ukraine and the existing of antiques subjects are analyzed.

Keywords: forensic fine art examination, works of plastic and applied arts, antiques, cultural value, pornographic products, propaganda, violence and cruelty cult.